

**KIBER JINOYATCHILIKNING RIVOJLANISHIDA HUQUQIY ONG VA
MADANIYATNING TA'SIRINI ANIQLASH MASALALARI.
KIBERXAVFSIZLIK. MUAMMO VA YECHIMLAR.**

Baxtiyojon MIRZAOLIMOV
Toshkent davlat yuridik universiteti
Kiber huquq fakulteti magistiri
mirzaolimovbaxtiyorjon@gmail.com
99 690 65 12

Anotatsiya. Barchamizga ma'lumki, bugungi kunda kiberjinoyatlarning soni va turlari kundan kunga ko'payib, turli xil muammolarga, shuningdek ba'zi hollarda esa aholi orasida o'zlarining shaxsiyati va mol-mulki kiber jinoyat obyektiga aylanib qolishidan qo'rquv paydo bo'lishiga sababchi bo'lmoqda. Ushbu magistrlik dissertatsiyasida O'zbekistonda kiberjinoyatlar, hozirgi muammolar va kiberjinoyatlarga qarshi kurashish, kiber jinoyatchilikning turlari, ularning alomatlari, ular aholining qaysi qatlami orasida ko'proq sodir bo'layotgani, ulardan qanday himoyalani zarurligi, kiber jinoyatchilikka qarshi aholining barcha qatlami orasida huquqiy ong va madaniyatni rivojlantirish, ya'ni fuqarolarga kiber jinoyatchilikning tashqi belgilari va ulardan qanday birlamchi himoyalani mumkinligi haqida ma'lumotlarni yetkazish orqali imunitet hosil qilish masalalari tahlil qilingan. Ushbu tahlilni amalga oshirish uchun chet davlatlari tajribalari, hozirgi kunda sodir etilayotgan kiber jinoyatchiliklarning tahlili, sodir etilgan kiber jinoyatlarga keltirilgan misollar va tahlil natijasida ularning eng ma'qulini aniqlash bo'yicha ish amalga oshirilgan.

Kalit so'zlar: raqamli huquq, ijtimoiy tarmoqlarda etika, axloqiy ong, globallashuv, ommaviy madaniyat, axloq ijtimoiy ong, internet.

Annotation. As we all know, today the number and types of cybercrimes are increasing day by day, causing various problems, and in some cases, fear among the population that their identity and property will become the object of cybercrime. is happening In this master's thesis, the types of cybercrime, their symptoms, among which strata of the population they occur more often, how to protect against them, the development of legal awareness and culture among all strata of the population against cybercrime, that is, external signs of cybercrime to citizens and the issues of creating immunity by providing information on how to protect themselves from them were analyzed. In order to carry out this analysis, the experience of foreign countries, the analysis of cyber crimes committed at present, the examples of cyber crimes committed and the analysis of the best ones were carried out.

Key words: digital law, ethics in social networks, moral consciousness, globalization, mass culture, moral social consciousness, Internet.

Kirish. Kiber jinoyatchilik bugungi kunda nafaqat O'zbekistonda, balki dunyoning ko'plab davlatlarida rivojlanib, uning kundan kunga yangidan yangi

turlari paydo bo'lib, ushbu jinoyatchilikning sodir etish soni ham oshib bormoqda. Shu tufayli shaxsan prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev ham yurtimizda kiber jinoyatchilikning oshib borayotgani, undan aholining barcha qatlamlari, ziyolilardan tortib, oddiy aholigacha uning jabrlanuvchilariga aylanib qolayotgani, buni oldini olish, uning kelib chiqish sabablarini aniqlash va kerakli choralarni ko'rish haqida turli xil video selektor orqali o'tkazilgan, yurtimizning barcha hududini qamrab olgan yig'ilishlarda va o'zining maruzlalarida ham to'xtalib o'tdi. Buning isboti sifatida, joriy yilning 15-aprel sanasida "Kiberxavfsizlik to'g'risida" gi qonunning qabul qilinganligini keltirish mumkin. Qonunga ko'ra, kibermakonda shaxs, jamiyat va davlat manfaatlarini tashqi va ichki tahdidlardan himoya qilish davlatning kiberxavfsizligini ta'minlashda ustuvor hisoblanadi. Xususan, O'zbekiston Respublikasi Davlat Xavfsizlik Xizmatining bu boradagi olib borayotgan salmoqli faoliyati hamda O'zbekiston Respublikasining 2022-yil 15-apreldagi "Kiberxavfsizlik to'g'risida" Qonunining qabul qilinishi ushbu yo'nalishni yurtimizda rivojlantirish va kiberxavfsizlik masalalarida yanada keng ko'lamda tatbiq qilishning asosiy yo'nalish va o'ziga xos jihatlarni belgilab berdi.

Asosiy qism: Yana shuni takidlash lozimki, Internet vositalaridan o'rin olgan jamiki axborot va ma'lumotlarning hammasi ham real haqqoniy emasligi ayni paytda ayon bo'lmoqda. Bundan kelib chiqib aytish joizki, olinayotgan dalillarning qay darajada to'g'riligini ongli ravishda mushohada etish maqsadga muvofiqdir. Shuni unutmazlik kerakki, bugungi kunda inson ma'naviyatiga qarshi yo'naltirilgan bir qarashda arziyasiz bo'lib tuyuladigan kichkina xabar ham axborot olamidagi glaballashuv shiddatidan kuch olib, ko'zga ko'rinmaydigan, lekin zararini hech narsa bilan qoplab bo'lmaydigan ulkan ziyon yetkazishi mumkin. O'tgan yillar davomida o'sib kelayotgan yosh avlodning ma'naviy yuksalishi, axborotga bo'lgan huquqlarini ro'yobga chiqarish, axborot erkinligini ta'minlash maqsadida zarur texnologik sharoitlar va huquqiy kafolatlar yaratildi. Har kimning fikrlash va so'z erkinligi, o'zi istagan axborotni izlashi, olishi, uni tarqatish borasidagi konstitutsiyaviy normalar milliy qonunlarimizda rivojlantirildi. Shuningdek, xalqaro axborot tarmoqlari va Internet jahon axborot tarmog'idan erkin foydalanish uchun sharoit yaratilishini e'tirof etuvchi normalar qonunlarimizda o'z aksini topdi. Xususan, bugungi kunda axborot sohasida ommaviy axborot vositalari, shundan televideniya, Internet-kafelar, Internet provayder, davlat axborot resurslari, "ZiyoNET" yoshlar axborot portali va axborot-kutubxona muassasalari faoliyat yuritmoqda Bularning barchasi fuqarolarimiz, xususan, yoshlarimizning axborot sohasidagi konstitutsiyaviy huquqining ifodasidir. Global axborot makoniga real ko'z bilan qaraydigan bo'lsak, hozirda keng jamoatchilikni xavotir va tashvishga solib kelayotgan muammolardan biri, shubhasiz, axborot makonida nosog'lom manfaatlar, ziddiyat va qarama-qarshiliklar ta'siridagi agressiv axborotlarning (o'z joniga qasd qilishning oson yo'llarini targ'ib qiluvchi 9 ming, erotik mazmunga ega 4 mingdan ziyod saytlar, kompyuter o'yinlari zo'ravonlik va yovuzlik, o'ta jangari ruhdagi (beshafqat urushlar, o'ldirishlar, otishmalar, portlatishlar va hokazo) Internet saytlar mavjudligi), milliy axborot makonimizga

kirib kelishidir. Axborot sohasi liberallashtirilgan bir paytda, uzoq-yaqin mamlakatlardagi turli xil siyosiy, mafkuraviy va boshqa kuchlar (120 ga yaqin davlat axborot xurujlarini uyushtirish ustida ish olib bormoqda) o'zlarining g'arazli manfaatlarini yo'lida ommaviy kommunikatsiya vositalaridan foydalanib, axborot erkinligini suiiste'mol qilib, o'sib kelayotgan yosh avlodga axborot tahdidlarini ko'rsatish orqali, hali ongi va hayotiy qarashlari shakllanib ulgurmagani yoshlarni chalg'itish, ularning ongi va qalbini egallash yo'lidagi intilishlarini kuchaytirayotgani sir emas. Nosog'lom axborot oqimlaridan yoshlarni himoyalashga oid dunyoda qator huquqiy mexanizmlar yaratilgan. Jumladan, xalqaro amaliyotda "Kiber jinoyatlar to'g'risida" Konvensiya, "Voyaga yetmaganlar uchun xavfsiz Internet va onlayn resurslarni joriy qilish to'g'risida" Yevropa Ittifoqi Parlamenti Assambleyasining tavsiyalari, "Bola huquqlari to'g'risida" BMT Konvensiyasini, "Yoshlarni himoyalash to'g'risida" Germaniya, "Voyaga yetmaganlarni ommaviy axborotning salbiy ta'siridan himoyalash to'g'risida" gi, Litva "Bolalarni sog'ligi va rivojlanishiga ziyon yetkazuvchi axborotdan himoyalash to'g'risida" gi Rossiya qonunlarini tilga olishimiz mumkin. Milliy qonunchiligimizda ham yoshlarni nosog'lom axborotlardan himoyalashning mexanizmlari mavjud. Xususan, "O'zbekiston Respublikasida yoshlarga oid davlat siyosatining asoslari to'g'risida"gi Qonunda "O'zbekiston Respublikasida yoshlar orasida odob-axloqni buzishga, shu jumladan, zo'ravonlikni, hayosizlikni va shafqatsizlikni tashviqot qilishga qaratilgan har qanday xatti-harakatlar man etilishi", "Bola huquqlarining kafolatlari to'g'risida"gi Qonunda "Pornografiya, shafqatsizlik va zo'ravonlikni namoyish etuvchi, inson qadr-qimmatini tahqirlovchi, bolalarga zararli ta'sir ko'rsatuvchi va huquqbuzarliklar sodir etilishiga sabab bo'luvchi ommaviy axborot vositalaridan foydalanish, adabiyotlarni tarqatish hamda filmlarni namoyish etish taqiqlanishi" belgilab berilgan. Axborot makonining globallasuvi jarayonida yoshlarning ma'naviyaxloqiy tarbiyasini yanada takomillashtirishga qaratilgan kompleks choratadbirlar rejasini ishlab chiqish, buni amalga oshirishda jamiyatimizning keng qatlamlari: davlat hokimiyati va boshqaruvi organlari, fuqarolik jamiyati institutlari, jamoat tashkilotlari, fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari, ot-onalar va pedagoglarni keng jalb qilish maqsadga muvofiq. Internet ta'lim olish, dam olish yoki do'stlar bilan muloqot qildishning ajoyib va foydalasi vositasi bo'lishi mumkin. Ammo hayotga real ko'z bilan qaraydigan bo'lsak, tarmoq o'z o'rnida xavfdan ham xoli emas: uning ham o'ziga xso bezoriligi, jinoiy olami, zarari va nomaqbullik tomonlari mavjud. Virtual muloqot insonlarga bolalarga zarar keltiruvchi manba bo'lib qolishi ham hech gap emas. Oxirgi paytlarda Internetda ko'pgina tajovuzkor va ijtimoiy xavfli materiallar paydo bo'lib qolmoqda. Bugun dunyoning bir nuqtasida sodir bo'lgan voqea, yangilik xususida yetarli axborot olishimiz uchun atigi bir necha soniya kifoya. Monitor qarshisida sichqonchasimon moslamani boshqarib, istalgan mavzuda istalgan axborotni olish mumkin. Internet bir necha o'n yil ichida global tarmoqqa aylanib, nainki

axborotlashgan jamiyatni yuzaga keltirdi, balki jahonda globallashuv jarayonining tezlashishida ham muhim omil bo'ldi.

Natijalar va muxokamalar: Internet – insoniyat tafakkuri mahsuli. Ish stolimizda turgan kompyuterga shunchaki elektron qurilma sifatida qaray olmaymiz. Internet axborot olish, almashish va uzatishning eng samarali, qulay vositasidir. Uning multimediya (tasvir, ovoz, matn) xizmati va boshqa qator qulayliklari insoniyatni virtual olamga ohanrabodek tortmoqda. Lekin masalaning ikkinchi, g'oyat e'tibortalab jihati ham bor. Ba'zi mamlakatlarda virtual olamga g'arq bo'lish oqibatida o'zining yoxud o'zgalarning joniga qasd qilish odatiy holga aylanayotgani ham sir emas. Yoki qator davlatlarda real hayotni virtual hayotga almashtirgan, ruhiy nosog'lom bemorlarni davolashga ixtisoslashgan shifoxonalar tashkil etilayotganini ham hech kim inkor etolmaydi. Ilmiy saytga kirib, kerakli manbani o'qib turgan paytingizda asosan tanishuv yoki pornografik saytlar reklamasi ekranda paydo bo'ladi. Ruhiy boshqarish quvvatiga ega bu reklamalarga e'tibor qaratish, ortiqcha informatsiyalar ortidan quvish inson resurslarini behuda sarflash demakdir. Ayrim kompyuter o'yinlari inson ruhiyatida sadizmga moyillikni uyg'otadi. Bularning oldini olish uchun bolalarni, yoshlarni internetdan chetlashtirib qo'ya olmaymiz, albatta. Bu davr talabi, zamondan orqada qolib bo'lmaydi. Eng to'g'ri yo'l, nazarimda, o'quvchilarimizga virtual olamda nima yaxshi-yu, nima yomonligini o'rgatishimiz, ularda internetdan foydalanish madaniyatini shakllantirishimiz kerak. Bunda asosiy mas'uliyat ota-ona, o'qituvchi-pedagoglar zimmasiga tushadi. Internet tarmog'i orqali "Ommaviy madaniyat" kabi engil-elpi hayotga targ'ib etuvchi, shaxs egaizmini targ'ib etuvchi filmlar, musiqa va kliplar yoshlarimiz ongiga salbiy ta'sir ko'rsatmoqda. Global axborot makoniga real ko'z bilan qaraydigan bo'lsak, hozirda keng jamoatchilikni xavotir va tashvishga solib kelayotgan muammolardan biri, shubhasiz, axborot makonida nosog'lom manfaatlar, ziddiyat va qarama-qarshiliklar ta'siridagi agressiv axborotlarning (o'z joniga qasd qilishning oson yo'llarini targ'ib qiluvchi 9 ming, erotik mazmunga ega 4 mingdan ziyod saytlar, kompyuter o'yinlari zo'ravonlik va yovuzlik, o'ta jangari ruhdagi beshafqat urushlar, o'ldirishlar, otishmalar, portlatishlar va hokazo Internet saytlar mavjudligi, va ularning milliy axborot makonimizga kirib kelishidir. Demak, ijtimoiy tarmoqlarda ma'lumotlardan, shu jumladan shaxsiy ma'lumotlardan foydalanish madaniyati deganda, yuqorida keltirilgan salbiy holatlar va kamchiliklarga yo'l qo'ymaslik tushuniladi. Milliy qonunchiligimizda ham yoshlarni nosog'lom axborotlardan himoyalashning mexanizmlari mavjud. Xususan, "O'zbekiston Respublikasida yoshlarga oid davlat siyosatining asoslari to'g'risida"gi qonunda "O'zbekiston Respublikasida yoshlar orasida odob-axloqni buzishga, shu jumladan, zo'ravonlikni, hayosizlikni va shafqatsizlikni tashviqot qilishga qaratilgan har qanday xattiharakatlar man etilishi", "Bola huquqlarining kafolatlari to'g'risida"gi qonunda "Pornografiya, shafqatsizlik va zo'ravonlikni namoyish etuvchi, inson qadriyatini taqqirlovchi, bolalarga zararli ta'sir ko'rsatuvchi va huquq buzarlilar sodir etilishiga sabab bo'luvchi ommaviy axborot vositalaridan

foydalanish, adabiyotlarni tarqatish hamda filmlarni namoyish etish taqiqlanishi” belgilab berilgan. Masalan, siz ijtimoiy tarmoqdan foydalanish tartibini yaxshi tushunmasdan, faqat do`stimga yuboryapman, degan ishonch bilan ayrim shaxsiy surat yoki ma`lumotlarni hamma ko`radigan joyga joyladingiz. Yoki hech kimga ko`rinmaydi, deb o`ylab, ijtimoiy tarmoqlarda ayrim saytlarga qo`yilgan shubhali havolalar ustiga bosdingiz; bilmasdan uni o`z sahifangizda baham ko`rdingiz yoki ehtiyotsizlik bilan shubhali saytni ochganingiz uchun sizning roziligingizsiz bu sayt haqidagi ma`lumotlar hammaga ko`rinadigan sahifangizda paydo bo`lib qoldi. Shaxsiy hayotingizga taalluqli bo`lgan bunday ma`lumotlarning boshqalarga oshkor bo`lishi sizning obro`ingizga putur yetkazishi yoki siz haqingizda boshqalarda salbiy tasavvur hosil bo`lishiga olib kelishi mumkin. Bu ma`naviy zarar hisoblanadi. Bundan tashqari, bu kabi ehtiyotsizlik natijasida sizning nomingiz bilan turli taqiqlangan saytlarga tashrif buyurishlari mumkin. Virus va zararli dasturlar hujumidan saqlanish uchun, odatda, maxsus himoya dasturlaridan foydalaniladi. Ammo bu kabi tahdidlarga qarshi eng yaxshi himoya vositasi – internet gigienasiga rioya qilishdir. Ya`ni, internetdan to`g`ri foydalanish qoidalarini bilsangiz va shubhali manbalarni ishonchli saytlardan farqlay olsangiz hamda ularga duch kelganda nima qilish lozimligini bilsangiz, kiber xurujlar qurboni bo`lishingiz ehtimoli juda kam. Misol uchun, Phishing – Bunday tahdid turi email orqali keladigan eng katta xavflardan biri bo`lib, odamlarning shaxsiy ma`lumotini o`g`irlashga qaratilgan bo`ladi. “Phishing” maktublar sizga tanish bo`lgan tashkilot yoki muassasa nomidan yuborilgandek tasavvur uyg`otadi. Masalan, siz biror bank yoki moliyaviy tashkilot bilan ishlayotgan bo`lsangiz, sizga shu bank nomidan maktub yozib, shaxsiy bank ma`lumotlaringizni so`rashlari yoki havola orqali saytlariga kirib qo`shimcha ma`lumot berish yoki olishni iltimos qilishlari mumkin. Agar maktubdagi havolaga bossangiz, kompyuteringizga ma`lumot o`g`irlovchi zararli dastur o`rnatilishi hech gap emas. Bunday maktublarning professional tarzda yozilishi, ularda haqiqiy tashkilotlarning logo rasmlari va jismoniy manzillari qo`yilgani sizni aldab qo`ymasligi kerak. Agar sayt <http://> belgisi bilan boshlangan bo`lsa, saytning shubhali ekani ehtimoli yanada oshadi. Ishonchli va katta saytlarning deyarli barchasi hozir <https://> protokoli bilan ochiladi. [https](https://) belgisi saytning xavfsizlik sertifikatiga ega ekanini bildiradi. Internetdan bo`ladigan yangi tahdidlarga qarshi muhim himoya vositalariga ega bo`lish uchun operatsion tizimdagi yangilanishlarni (update) o`z vaqtida ko`chirib olib, tizimni yangilab boring. Shubhali narsalarni, dasturlarni aslo komputer/noutbukingizga ko`chirib olmang va ularni o`rnatmang. Ular ma`lumot o`g`irlovchi yoki kompyuteringizni buzuvchi zararli dasturlar yoki viruslar bo`lishi mumkin. Antivirus dasturlari o`rnatilgan taqdirda ham, ayrim viruslar o`tib ketishi mumkin. Ishlatmayotgan paytingiz komputer yoki noutbukingizni o`chirib qo`yishga odatlaning. Birovlarning diski yoki USB-drive xotira fleshkalarini komputer/noutbukingizga ulashda ehtiyot bo`ling. Ular virus bilan zararlangan bo`lishi mumkin. Agar bitta komputerni birdan ortiq odam ishlatsa, har bir foydalanuvchi uchun alohida profil (account)

oching. Kompyuterdagi ma'lumotlarni har doim saqlab (backup) qo'ying. Ularni alohida xotira disklarida yoki onlayn axborot saqlash saytlariga ko'chirib qo'yishingiz mumkin. Google Drive va Dropbox kabi ma'lumot saqlash xizmatini taqdim etuvchi saytlarda bepul 15-20 Gigabaytgacha joy olishingiz mumkin. Mobil qurilmalarni himoyalash yo'llari: Yangi avlod vakillari borgan sari internetga, asosan, mobil qurilmalar orqali kirishga odatlanmoqda. Kompyuterlar orqali bajariladigan barcha ishlarni, masalan, savdo qilish, bank xizmatlaridan foydalanish, ijtimoiy tarmoqlarga kirish kabi faoliyatlarning barchasini hozir maxsus dastur-illovalar yordamida telefon yoki planshet orqali amalga oshirish mumkin. Sunday ekan, ularni ham himoyalashga ehtiyoj borgan sari oshib bormoqda. Quyida mobil qurilmalarni qanday himoya qilish bo'yicha ayrim maslahatlarni beramiz. Telefon yoki planshetingiz ekranini doim parol bilan qulflashga odatlaning. Parolingiz murakkab bo'lishiga diqqat qarating. Ishlatmayotgan paytingiz, qurilma ekрани avtomatik qulflanadigan bo'lsin. Telefoningizni boshqalarga bermang. Undagi ma'lumotlarni kompyuterga yoki onlayn axborot saqlash saytlariga ko'chirib boring. Masalan, Apple mobil qurilmalarida iCloud xizmati orqali ma'lumotlaringizni onlayn serverlarga ko'chirib o'tkazish va ularni maxsus kodlar yordamida shifrlab qo'yish (encryption) mumkin. Andoid tizimidagi telefon egalari esa Google Drive yoki boshqa axborot saqlovchi xizmatlardan foydalanishlari mumkin. Nozik va shaxsiy ma'lumotlar mavjud sms-xatlari yoki elektron maktublarni telefoningizda saqlamang. Ularni o'chirib tashlang. Bunday xat yuborganlarni bloklab qo'yishingiz ham mumkin. Shubhali bo'lgan dastur-illovalarni ko'chirib olmang. Shubhali saytlarga kirmang. Telegram, Whatsapp kabi dasturlardan yoki Facebook, Odnoklassniki kabi ijtimoiy tarmoqlardan ro'yxatdan o'tishda faqat o'z telefon raqamingizdan foydalaning. Chunki boshqa birovning raqamidan foydalansangiz, ular shu raqam orqali sizning parolingizni qo'lga kiritishi yoki siz bexabar bu dastur va tarmoqlardagi sizning profilingizga kirib, faoliyatingizni kuzatishi mumkin.

Xulosa. Internetning insoniyat uchun foydasi va imkoniyatlari kundan kunga oshib bormoqda. Shu bilan birga xavfsizlik borasida ham muammolar kamaygani yo'q. Axborot asri davrida yoshlarga yopirilib kelayotgan axborotlardan foydalana olishlari, xususan, nosog'lom axborotlardan himoyalana olishlari, kommunikatsiya vositalaridan to'g'ri foydalana bilishlari uchun bilim va tajriba kerak bo'ladi. Aynan mana shu borada ular kattalar, ayniqsa, ota-onalar va pedagoglarning ma'naviy-ruhiy ko'magiga muhtoj. Sunday ekan, yoshlarga sog'lom axborot muhitini yaratib, ular ma'naviy olamining daxlsizligini asrash asosiy vazifalarimizdan biridir. Zero, yoshlar ma'naviyatiga daxldor yumushlarda beparvolikka yo'l qo'yib bo'lmaydi. Axborot asri davrida yoshlarga yopirilib kelayotgan axborotlardan foydalana olishlari, xususan, nosog'lom axborotlardan himoyalana olishlari, kommunikatsiya vositalaridan to'g'ri foydalana bilishlari uchun bilim va tajriba kerak bo'ladi. Aynan mana shu borada ular kattalar, ayniqsa, ota-onalar va pedagoglarning ma'naviy-ruhiy ko'magiga muhtoj. Biz

oʻsib kelayotgan yosh avlodning media savodxonligi va Internetdan foydalanish madaniyatini yuksaltirishimiz lozim.

Foydalanilgan manbalar:

1. A.Abduqodirov “Axborot texnologiyalari” Toshkent 2003 yil
2. “Ziyonet” axborot taʼlim portal.
3. Multimediya.uz sayti
4. Avast! Free Antivirus: <https://www.avast.com/>
5. AVG Antivirus: <http://www.avg.com/affiliate/ww-en/free-antivirusdownloa>